

РЕЛІГІЙНО-ПОЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСЛАМУ. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

*У статті досліджено базові категорії і принципи, на які спи-
рається науковий аналіз різних проявів і течій ісламу. Доведена
необхідність точного, коректного використання таких понять,
як іслам, джихад (Великий і Малий), ісламський радикалізм, по-
літичний іслам. Обґрунтована необхідність уникнення суб'єк-
тивізму і довільних підходів у використанні таких джерел полі-
тичного ісламу, як Коран, Сунна, шариат.*

***Mykola Kyryushko. Religion-political researches of an Islam:
a terminological discourse. In article base categories and principles
on which the scientific analysis of various displays and currents of
an Islam leans are investigated. Necessity of exact, correct, objective
use of such concepts, as an Islam, jihad (Great and Little), Islamic
radicalism, a political Islam is proved. Necessity to avoid subjectivi-
ty and any approaches in use of such sources of a political Islam, as
the Koran, the Sunna, a Sharia is proved.***

Бурхливе поширення ісламу в сучасному світі, поступова і невід-
воротна ісламізація Європи, терористичні акти радикалів з-поміж
мусульман спонукали світову наукову громадськість до уважно-
го, поглибленого вивчення феномену ісламу. На початку ХХІ ст.
стало очевидним, що іслам нині перетворився на глобальну силу,
яка глибоко впливає в планетарному масштабі на політику й еко-
номіку, на культуру і цивілізацію. Проте сучасна наука виявилася
неготовою до адекватного пізнання й усвідомлення цього явища.
Тому проблемою статті є надійність сучасних наукових уявлень
про іслам та мусульманські політичні рухи, зростаюча потреба
у точних, достовірних знаннях про «релігію Пророка», про її ре-
лігійно-політичний потенціал. Проблема достовірності цих знань
безпосередньо пов'язана з верифікацією та уточненням наявного
термінологічно-поняттєвого апарату, який використовують сучасні
політичні науки для вивчення політичних аспектів ісламу. Форму-
вання і розвиток цього апарату є важливою потребою науки нині.

За слушним висловом В. Євтуха, про терміни не дискутують,
про них домовляються¹. Тому ця стаття є спробою залучити укра-
їнську наукову громадськість до узгодження позицій щодо таких

складних і надто неоднозначних понять-термінів, як іслам, джихад, шаріат, зміст Корану. Це завдання і є метою цієї статті. У наш час чимало дослідників прагнули максимально точно висвітлити ці поняття. Так, в Україні проблему джихаду ретельно досліджували Абу Алруб Емад Мустафа² і К. Семчинський³, проблемі шаріату присвятили свої дисертації молоді автори-ісламологи: докторську — М. Лубська, а кандидатську — В. Кушніренко⁴. Цій самій темі присвятив свою широко відому працю В. Лубський⁵. Всебічному розглядові феномену ісламу присвячено чимало праць учасників I–IV конкурсів ісламознавчих праць молодих учених ім. А. Кримського⁶. Аналізові змісту Корану присвятили свої праці Т. Приходько⁷ та В. Рибалкін⁸. Ісламську ідентичність досліджував колектив науковців на чолі з О. Богомолівим⁹. Автор цих рядків видав працю, присвячену ісламській неурядовій політичній організації «Хізб ат-Тахрір»¹⁰. Автор у підготовці тексту спирався також на фундаментальні праці А. Массе¹¹, Г. Е. фон Грюнебаума¹² та інших ісламологів.

Іслам (*араб.* — покірність, повне віддання себе Богові) — монотеїстична релігія пророцької традиції, заснована на сповідванні абсолютного єдинобожжя. Виник на початку VII ст. на Аравійському півострові внаслідок проповідницької діяльності пророка Мухаммада (близько 570 р. — 632 р.) серед арабських племен у період формування первісної арабської держави. На засадничих принципах ісламу мусульмани (його прибічники) створили систему цінностей, яка поширюється на всі сфери індивідуального й суспільного життя і становить основу ісламської цивілізації. Нині іслам є однією з найпоширеніших у світі релігій. Кількість мусульман у світі на початку XXI ст. становить приблизно 1 млрд 250 млн чоловік. Іслам є наднаціональною релігією, через що в марксистській традиції віднесений до «світових». У 50 країнах світу кількість мусульман становить понад половину населення, причому цілком виразною є тенденція до її сталого зростання. Основні регіони поширення ісламу — Північна, частково Центральна і Східна Африка, Близький Схід, регіон Перської затоки, Центральна та Південно-Східна Азія, Індійський субконтинент, Індонезійські острови. Північним ареалом компактних поселень мусульман є Албанія, Косово, Македонія, Болгарія, Україна, Російська Федерація, Китай.

У релігійній традиції іслам у найбільш широкому розумінні — це віддання, підкорення себе Богу. У вузькому розумінні іслам — це

остаточно встановлене Богом Його вчення, дане людям через останнього з пророків — Мухаммада. На особистісному рівні іслам — це поклоніння Всевишньому Аллаху (ім'я Бога) з вербальним визнанням та підтвердженням справами Його настанов, переданих Пророком. У семантичній площині корінь слова іслам складають звуки [s-l-m], пов'язані з поняттям «мир» (*араб.* — салам).

Мусульмани розглядають іслам як доконечно оформлену релігію і завершене Боже Одкровення (Коран, сура 5 «Трапеза», 5). Її виникнення вони пов'язують з надлюдською, надприродною, надемпіричною причиною. Суть ісламу полягає в тому, що мусульмани вірують в Аллаха як Єдиного й Одиначного Бога, в те, що Він — Владика світів, Творець усього, що бажає. Лише Йому належить вклонятися, не уподібнюючи Йому нікого й нічого. Існує також вимога вірити у всі відомості про ангелів та в їх описи, надані Аллахом Своєю Пророкові.

Доктрина ісламу полягає в тому, що Аллах є самодостатнім, Він існує без будь-якого іншого творця, без креативного чинника. Він є Господом світів, Володарем всесвіту. Для мусульман Він є Єдиним Господом і, крім Нього, нікому не можна вклонятися. Існування Аллаха є очевидною істиною, котра сприймається людиною інтуїтивно. Існування Аллаха належить до Його атрибутів. Віра в Аллаха як Господа світів і Володаря всесвіту є справою серця. Він є єдиним джерелом усього, що відбувається у світі. Жодних благ не можна добути з будь-якого іншого джерела, окрім як від Аллаха. Це становить найважливіший для ісламу принцип єдиногобожжя (ат-таухід), який є основою релігії ісламу.

Віровчення ісламу передбачає наявність іману — повної переконаності душею і серцем у всьому тому, що передано Богом через пророка Мухаммада, а також словесного підтвердження цього. Є 6 принципів віри (іману): 1) віра у Всевишнього Аллаха; 2) віра в ангелів Аллаха; 3) віра у Святе Письмо; 4) віра у пророків Божих; 5) віра у Судний день; 6) віра у Провидіння (аль-кадар), в істинність воскресіння після смерті. Називають ще плоди віри: постійне життя з думкою про Аллаха (зікр); страх перед Богом і надія на Нього; сподівання на Аллаха (ат-тауаккуль); вдячність Творцеві; терпіння; схилення перед Божим Законом; послідовність; покаяння; прохання про милість. Мусульмани вважають, що Єдиного Бога людям проповідували пророки від часів першого пророка Адама й аж до останнього пророка Мухаммада. У Корані згадано 28 з-поміж пророків.

Віра мусульман має знаходити втілення у їхніх відповідних діях, практичних постулатах релігії — актах поклоніння (часто їх називають стовпами ісламу):

1) свідчення особистої віри — проголошення аш-Шахади. Концентрований вираз віри втілюється в «аш-Шахаду» (засвідчене, здійснене явно) — декларацію або символ віри мусульманина, яка складається з двох положень: «Ашхаду алля іляха ілля-ллах уа ашхаду ання Мухаммадан р-расулу-ллах» (Свідчу, що немає божества, окрім Аллаха, та свідчу, що Мухаммад є посланцем Божим).

2) Молитва (*араб.* — ас-саят, *тур.* — намаз). Вона є обов'язковою умовою дотримання віри. За виконання молитви Аллах прощає гріхи людям, наділяє їх благами та дозволить увійти до раю. Виконується молитва 5-разово щоденно з дотриманням численних приписів щодо її здійснення. Особливо важливою вважається п'ятнична молитва (аль-джума).

3) Піст (*араб.* — ас-саум; *тур.* — урза). Це утримання від їжі, питва та статевої близькості від світанку до заходу Сонця з наміром поклоніння Богові. Пости бувають обов'язкові та бажані. Обов'язковим є піст у місяць Рамадан (дев'ятий місяць ісламського календаря). Під час нього особливо очікують на милість і прощення від Аллаха. Цей піст особливо дисциплінує мусульманина.

4) Обов'язкова пожертва на користь бідних (закят). Як правило, це обов'язкова щорічна виплата 1/40 частини прибутку на користь нужденних з наміром здобути задоволення Аллаха. Закят сплачують лише забезпечені люди. Виховує в мусульманина звичку не захоплюватися надмірним накопиченням багатства. Закят аль-фітр — це милостиня, що має бути подана нужденним до початку місяця Рамадан.

5) Паломництво до Мекки (хадж). Відбувається у строго визначений час (дванадцятий місяць ісламського календаря «зульхіджа») з дотриманням обов'язкових ритуалів. Паломництво за межами цього часу зветься «умра» (малий хадж).

Ці акти поклоніння, доповнені постійним прославлянням Аллаха (зікр) та читанням Корану, складають ібадат. Ревність у піднесенні віри є джихадом (Великим або Малим).

Джерелами релігії ісламу є Коран (*араб.* — Кур'ан) — дане Богом людям через Свого Пророка Писання про остаточну релігію, а також Сунна (звичний шлях, спосіб, слідування). Сунна — це друге після Корану першоджерело ісламу, дотримання її положень

є обов'язком мусульманина. Являє собою компендіум висловлювань, повідомлень про справи, вчинки, моральні якості Пророка, котрі є відомими з надійних свідчень безпосередніх свідків. Загалом — це життєвий приклад Пророка. Його висловлювання зафіксовані у хадисах.

Головними святами мусульман є такі. 1) Свято жертвоприношення «Ід аль-Адха», яке відзначають під час хаджу (*тур.* — Курбан-байрам). 2) Свято завершення посту «Ід аль-Фітр» (*тур.* — Ураза-байрам), що його відзначають після завершення Рамадану (на початку десятого місяця Шаууаль). Особливо відзначаються також священні ночі: 1) «Лайлят аль-Кадр» (ніч Могутності, протягом якої Пророк здобув перше Одкровення Корану); 2) «Маулід» (ніч, коли народився Пророк); 3) ніч «Мірадж», коли відбулося вознесення Пророка та деякі інші.

Протягом своєї історії мусульманська спільнота зазнала впливу процесів диференціації та розмежування. Так, нині найбільшим за кількістю послідовників є сунізм — це самоназва переважної більшості мусульман (Ахль ас-Сунна ва'ль-Джамаа — «люди Сунни та згоди громади»). Перша частина назви означає безумовне дотримання Корану та Сунни, розв'язання суперечок на основі Божественних істин. Визнання місії усіх сподвижників Пророка і дотримання на цій основі єдності міститься у понятті «джама'а». Систематизація поглядів сунітів була здійснена віросповідними школами матуридів, аш'аритів та салафітів. До сунітів належить абсолютна більшість мусульман у сучасній Україні.

Містичним напрямом в ісламі є суфізм (походження терміна точно невідоме, інколи припускають арабські варіанти «суф» — вовна або «суффа» — ослін, лава). Більш поширеною серед мусульман є назва «ат-тассавуф», що означає духовне вчення та релігійну практику, які регулюють внутрішній світ людини, підносячи та вдосконалюючи його шляхом щирого та зосередженого служіння Богові на основі суворого аскетизму та внутрішнього споглядання. На етапі виникнення тарикатів (суфійських братств) суфії набули значного поширення в Кримському ханаті у період його розквіту.

Другою за кількістю послідовників течією в ісламі є шіїзм (*араб.* ші'а — група, угруповання, прибічники). Шіїтами є мусульмани, які визнають право бути керівником мусульманської умми (і держави) виключно за нащадками Алі ібн Абу Таліба. Історично шіїзм виник як політична опозиція. Віросповідна особливість

шиїзму полягає у визнанні особливих заслуг Алі та мученицької смерті його другого сина Хусейна; у вченні про святих імамів (враховуючи «прихованого» 12-го імама Мухаммада); у формуванні досить незначного за обсягом, але власного додаткового корпусу священних текстів; піднесенні та звеличенні (порівняно з сунітами) статусу улемів та найбільш шанованих з них — ісламських вчених муджтахідів.

У наш час більшість шиїтів мешкає в Ірані, де поміркований шиїзм — існааш-арізм є державною релігією. Значні групи шиїтів живуть в Іраку, Лівані, Пакистані, Азербайджані. Крайні шиїти — зейдіти мешкають у Туреччині та Сирії. До шиїтських течій належать також ісмаїліти, які після смерті імама Мухаммада ібн Ісмаїла почали проголошувати «прихованими імамами» всіх його нащадків. Більшість ісмаїлітів мешкає нині у північній частині Ємену, одна з їх груп — у Таджикистані. Близькими за низкою ознак до ісмаїлітів є друзи (Ліван та Сирія).

Соціальне вчення ісламу визначає норми та принципи відносин між мусульманами, між мусульманами та невірними, між мусульманською уммою та іншими соціальними групами, а також з немусульманськими державами. Його серцевиною є шаріат (*араб.* — дві форми «аш-шар» і «аш-шір'а»: вірний шлях, випробуваний шлях) — зведення воедино даних Богом настанов та законів ісламського права. Його школи виникли і розвинулися у вигляді мазхабів, диференційованих за ознакою пріоритетності використовуваних методів розробки релігійно-правової думки. У сунізмі найбільш поширеними є Ханафітський, Малікітський, Шафіїтський, Ханбалітський мазхаби. Серед шиїтів найвпливовіші Джафарітський та Зейдитський мазхаби.

Що стосується нашої країни, то іслам та мусульмани віддавна, з князівської доби, є присутніми на теренах України. Історія поширення тут ісламу пов'язана з економічними, культурними та воєнними відносинами з сусідніми територіями та народами. Присутність мусульман на території нинішньої України пов'язана насамперед з Кримським ханством, де сунітський іслам був державною релігією. В СРСР на цих територіях релігійне життя мусульман перебувало у повному занепаді в зв'язку з атеїстичною політикою держави. Відновлення діяльності ісламських організацій відбулося у 90-ті роки ХХ ст. Громада мусульман в Україні нині динамічно розвивається. За роки української незалежності реальна кількість мусульман в країні перевищила 0,52 млн чоловік

і нині продовжує зростати за рахунок повернення до ісламу представників народів, що його традиційно сповідували раніше, а також демографічних та міграційних процесів і навернення до релігії ісламу нових мусульман з-поміж етнічних українців та росіян. Кількість мусульманських громад у країні на початок 2009 р. перевищила 1100, понад три четверти з яких знаходиться в АРК. Ісламські організації вже мають у країні 5 духовно-адміністративних центрів (Духовне управління мусульман Криму, Духовне управління мусульман України, Духовний центр мусульман країни, ДУМУ «Умма» та РУНМОУ «Київський Муфтіят»).

Іслам тісно пов'язаний з політичними процесами сучасності. Нині активізується політична активність мусульман, з'явився широкий спектр явищ політичного ісламу, пов'язаного з ісламським фундаменталізмом. Загрозу стабільності світового співтовариства становлять дії радикальних та ультрарадикальних груп у середовищі мусульман. Ісламський фундаменталізм у всіх його проявах обов'язково апелює до Корану і Сунни.

Коран — це головна священна книга мусульман, основне джерело ісламу. Правильно вимовляння «Кур'ан». Слово «Коран» походить від арабського кореня «кир'аа», який має значення «читання напам'ять», «декламування». Мусульмани часто називають Коран шанобливо Книгою (аль-Кітаб — арабською) або Книгою Аллаха (Кітабуллах).

Згідно з вченням ісламу, Коран є Словом Божим, він не є сотвореним, а існує предвічно як атрибутивна риса Аллаха і був переданий людям шляхом Одкровення. Коран вважають останньою ланкою у ланцюгу даних людству Божих Одкровень. Коран сповіщався пророку Мухаммаду через архангела Гавриїла (Джібрила арабською) частинами протягом більш як 20 років з деякими перервами. Дар пророцтва у Мухаммада виявився у віці 40 років і тривав до його смерті. Перше Одкровення від архангела Гавриїла Пророк одержав у місяць Рамадан. Аяти Корану, що були послані Мухаммаду протягом 13 років за часів його перебування у м. Мекка (до його переселення — Хіджри), звать мекканськими, а ниспослані йому у м. Медина та на шляху до неї — мединськими.

Коран виголошений та записаний арабською мовою. Записи Корану після смерті пророка Мухаммада було зібрано в єдину книгу у період правління халіфа Абу-Бакра, яка згодом зберігалася наступним халіфом Омаром та вдовою Пророка Хафсою. Осман — третій халіф (644–656 рр.) ініціював укладання ретельно вивірених

копій Корану, які стали його офіційними текстами. Три з них дійшли до наших днів.

Структуру Корану утворюють сури та аяти. Слово «сура» перекладається як «крок», «ступінь», «частина» (часто правильно перекладають як «глава або розділ»). Єдиний текст Корану містить 114 сур, розташованих (починаючи з II) переважно за їх розміром. Вони складаються з 6600 аятів. Це слово арабською означає «знамення», «чудо». Неправильно (за аналогією з біблійною традицією) розуміти аят як «стих». Для зручності вивчення та повсякденного читання текст Корану умовно поділяють на 30 джюзів (фрагментів), які, у свою чергу, розділяють на хізби (1/2 джюзу) та рубу (1/8 джюзу). Останній є мінімальною частиною Корану для щоденного читання.

Для мусульманина Коран є вічним чудом. Згідно з ісламом, Коран завершує всі попередні монотеїстичні Священні Писання, даючи людям завершене, кінцеве, остаточне, повне Одкровення. Він має гранично універсальний характер, його адресовано не одним лише арабам, а всьому людству, незалежно від раси або етнічної належності особи. Коран містить найбільш універсальні принципи людського буття в індивідуальному і суспільному його вимірах. Призначення цих принципів мусульмани вбачають у знешкодженні зла у свідомості і вчинках людей, в утвердженні відносин справедливості і братерства поміж ними.

Зміст Корану є основним джерелом релігії ісламу. Основні положення Корану тяжіють до двох смислових центрів: віри в Єдиного Бога та непорушності й обов'язковості встановлених Ним законів. Віра стає духовним стрижнем всього духовного світу особи, а закони ісламу визначають усі її відносини з Всевишнім та з оточуючим світом. З цим пов'язані ісламські принципи: єдинобожжя — «таухід» (єдність та єдиність Аллаха); посланництва Божого і пророцтва — «рісалат» (титул «Расуль акрам», що означає «Найвидатніший пророк», належить саме Мухаммаду); намісництва, спадкоємності — «Халіфат Расуль Аллах», що означає намісництво Боже на землі, а також місію голови мусульманської умми або держави. До найвідоміших ідей Корану належить теологема напередвизначеності всього суцього, яка (попри її антиісламські інтерпретації) визнає за людиною право на свободу вибору та означає її свідомо і вільно прийнятну покірність волі Всевишнього Господа світів, а не схиляння перед обставинами. Ці принципи є аспектами головної теми Корану — реальності існування Бога, Його

вищої влади і відповідального становища людини стосовно Нього — і як Божого раба, і як слуги Божого, і як Його намісника на землі. У концентрованому вигляді ці принципи містяться у першій сурі «Аль-Фатіха» («та, що відкриває») та сурі 112 «Аль-Іхлас» («чистота віри») та інших.

Коран є найголовнішим джерелом політично-правових поглядів мусульман, з нього виходить шаріат. Настанови щодо соціальних проблем містять насамперед мединські сури. Найчастіше вони висвітлюють питання соціальної організації суспільства, соціальних норм, суспільних відносин, громадянського та кримінального законодавства, війни та миру, засобів захисту ісламу, стосунків з іншими монотеїстами та язичниками. Мединські сури містять правила, повчання, настанови щодо майнових, економічних, сімейних відносин серед мусульман.

Необхідність пояснення широкому загалу віруючих положень Корану покликала до життя появу «тафсіру» — розгалуженого корпусу коментарів та тлумачень коранічних текстів. Переклади Корану національними мовами не мають для мусульман сакрального значення, вони сприймаються лише як засіб, який полегшує розуміння змісту оригінального тексту. Українською мовою видано лише фрагменти прямих перекладів (безпосередньо з арабською) Корану, які здійснено Я. Полотнюком і В. Рибалкіним. Невиданим залишається повний прямий переклад 1913 року О. Абранчак-Лисенецького. Численні переклади Корану українською, здійснені через мову-посередника, не є загальноновизнаними і мають переважно літературну цінність.

Шаріат — Закон ісламу, шлях Господній. Термін «шаріат» походить від арабського слова «аш-шарі'а» з буквального значенням «належний шлях», «прямий (правильний) шлях до мети». Термін має багато значень: сукупність Божих настанов і заборон; життєвий кодекс, заснований на Корані і Сунні пророка Мухаммада; Божественні приписи, що регулюють релігійне та повсякденне практичне життя мусульман; базова модель ісламської ідеології; нарешті в найширшому розумінні — релігія Єдиного Бога загалом. Шаріат — це системний комплекс ісламського права, моралі, культових приписів, принципів життя мусульманина, заснований на Божому Законі. Дотримання цих норм є водночас і обов'язковим для мусульманина, і необхідним для його спасіння у вічності.

Після виникнення шаріату ще за життя Пророка та його найближчих послідовників розпочалася систематизація його норм

і принципів, яка в основному завершилася до XII ст. Базовим для шариату є уявлення про те, що єдиним законодавцем є лише Аллах, але аж ніяк не люди. Тільки він має абсолютні законодавчі функції, що засвідчує текст Корану. Місію донесення від Аллаха до людства самого Божого закону має передусім пророк Мухаммад, який передав людям зміст Божого Одкровення. Однак норми та настанови шариату вводилися поступово, частинами. Згідно з Кораном складові Закону шариату є відомими з давніх часів, зокрема, починаючи від пророка Муси (Мойсея) та благовісткування Іси (Ісуса). Для опису цих первісних елементів шариату та його наступних форм у Корані вжито слів «аш-шар» і «ат-ташрі».

Згідно з мусульманською доктриною, одні складові шариату мали відношення до істин абсолютних, позачасових, інші ж стосувалися лише окремих історичних епізодів, що проминали з часом і не мали всезагального характеру. Саме стосовно останніх за життя Пророка у відповідності до його настанов здійснювалася **процедура «наسخ»** (скасування, відміна), яка передбачала наступне розширення, уточнення частин Одкровення або ж їх вилучення (за волею Аллаха), коли у них зникала потреба. Історично було зафіксовано 4 види «наسخу»: насх одних аятів Корану іншими, насх Корану Сунною (вживався обмежено), насх Сунни Кораном, насх Сунни Сунною. Анулювання визнається можливим у тому разі, коли заперечувальний текст дорівнює або перевищує за законодавчою силою і значенням текст, що скасовується.

Існують 4 джерела шариату: 1) Коран, де слово «шарі'а» вжито багаторазово; 2) Сунна, де через слова та діяння Пророка встановлено велику кількість приписів; 3) «іджма», 4) «кьяс». **Іджма** є третім джерелом ісламського права. Легітимність іджми було встановлено самим Пророком, її почали практикувати сподвижники Пророка («асхаб аль-Кирам»), після них іджму застосовували муджтахіди — мусульманські теологи. Іджма являє собою одностайну згоду ісламських учених стосовно розв'язання певної проблеми, якої не було за життя Мухаммада. Рішення, одержане шляхом одностайної згоди, зветься фетва (арабською «фату'а»). Воно не може бути з часом анульоване чи переглянуте. Таке рішення набуває нормативного, обов'язкового статусу. Для запобігання повторним рішенням одного й того самого питання всі фетви фіксують у спеціальних збірниках, які складає кожний мазхаб (правова школа) окремо. Четвертим джерелом шариату є **кьяс** (спроба порівняння). Це судження, здійснюване муджтахідами або муфтіями *за аналогією* з подібними

рішеннями щодо ситуацій, викладених в Корані або висловлених Пророком. Кияс передбачає порівняння нових проблем з минулими, їх зіставлення з подальшим прийняттям рішення-судження.

Діяльність муджтахідів поступово призвела до формування цілої галузі раціональних суджень — іджтіхаду (старанність, ретельність). Цей термін означає, по-перше, наполегливу працю для висновування правових рішень і приписів на основі аятів Корану, хадисів Сунни, іджми та киясу, по-друге, витягання або видобування з першоджерел імпліцитно прихованого в них знання. У перші століття після пророка Мухаммада більшість правових проблем було в найзагальнішому вигляді розв'язано, через що три головні сунітські мазхаби погодилися на тому, що подальше продовження цієї роботи є вже недоцільним, і проголосили, що віднині «брама іджтихаду є зачиненою». Реально це означало не зупинку мусульманської правової думки взагалі, а лише фіксацію корпусу наявних уже суджень стосовно головних аспектів відносин «Бог — людина». Формулювання ж суджень щодо нових проблем, які постають у житті, допускається.

Детальне вивчення і систематизація Божественного шаріату відбулися у межах мусульманської юриспруденції — фікху. Слово «аль-фікх» означає «знання», «глибоке проникнення». Першопочатково фікх означав просто глибоке знання релігії ісламу, згодом він набув підкреслено філософсько-антропологічного значення, оскільки поглиблено розглядав людину в вертикальних і горизонтальних вимірах її відносин з Аллахом і суспільством. Згодом мусульманські правознавці «факіхи» зосередилися на обґрунтуванні доказової бази шаріату відповідно до Корану, Сунни, іджми та киясу. Процес цього обґрунтування привів з часом (X ст.) до виникнення правових шкіл — мазхабів. На вивченні і розробці методології мусульманської юридичної думки спеціалізувались юридичні школи Асхаб аль-Хадис та Асхаб ар-Ра'ї. Фікх (мусульманська теорія права) має 3 розділи: «Ібада» (відносини «людина — Бог»), «Муамала» («людина — суспільство») й «Укуба» (теорія покарання за порушення Закону шаріату), що передбачає можливість існування окремих фікхів відносно дедалі глибшого пізнання проблем, які розглядаються у названих структурних розділах. За цими самими ознаками відбувається систематизація й всіх приписів шаріату за групами: Ібада, Муамала, Укуба.

Процедури виведення (здобування, одержання) правових норм в ісламі ґрунтуються на загальному принципі «хукм». Шаріатський

хукм — це звернення Божественного Законодавця безпосередньо до людини у формах вимоги, настанови і надання особі права вибору. Цим зверненням є мова Аллаха, передана через Посланця (пророка Мухаммада) за допомогою слів і значень (висловлених у Корані), а також слів і вчинків Пророка, зафіксованих у Сунні. Таке звернення до людини стає шаріатським хукмом, коли воно безпосередньо стосується *прямих дій особи* і висловлено у вигляді *вимоги щодо здійснення певного вчинку (кроку)* або *вимоги щодо утримання (відмови) від певної дії*.

У викладі шаріатських законів розрізняють окремі типи хукмів (постанов): фарз (обов'язкове), харам (заборонене), мандуб (рекомендоване), макрух (несхвальне), мубах (дозволене). Ханафітський мазхаб, до якого належать мусульмани України, ще детальніше конкретизує категорію обов'язкового. Ханафіти визначають категоричні приписи як «фард» (наказане, призначене, невідворотне), а неоднозначні — як «ваджіб» (належне), ставлячи його трохи нижче, ніж «фард». Так, саме тип постанови «мандуб» передбачає ісламське правління зі специфічною формою влади в мусульманській державі. До забороненого (харам) в ісламі належить, зокрема, хабар (і давання, й одержання), що особливо важливо для вражених корупцією країн. Особливе жорстке застереження суддям проти хабара містить Коран (2, 188). Повне дотримання особою повелінь Аллаха в шаріаті зветься «азіма́т». Якщо з об'єктивних причин витримувати «азіма́т» неможливо, необхідно дотримуватися правила «рухса́т», яке встановлює строго визначене коло обставин для цього (наприклад, обмежене в часі вживання свинини з метою порятунку від голодної смерті).

Приписи шаріату встановлюють і захищають певні права: 1) право Аллаха (культові настанови, покарання за злочинські дії, спокутування гріхів); 2) право людини (соціальні обов'язки і матеріальні зобов'язання один перед одним); 3) подвійне — як Аллаха, так і людини (покарання за хибні звинувачення і самовільну помсту за вбивство). Спільною рисою встановлюваних шаріатом прав є акцент на колективних правах, що спостерігається нині у більшості країн, де діють (більшою чи меншою мірою) закони шаріату.

У сучасному світі шаріат у *повному* обсязі практично не використовується. В мусульманських державах реально йдеться про більшу або меншу його питому вагу у правовому полі, про певне співіснування шаріату з елементами секулярного права. Шаріат

об'єктивно є нині ідеальною моделлю, що визначає релігійне, соціальне і суспільно-політичне життя мусульманина. Ісламська політика у країнах, де переважає мусульманське населення, спрямована на впровадження елементів шариату (або Закону ісламу загалом) у політично-правову систему держави. У країнах Близького Сходу закони шариату використовуються у сфері цивільно-правових відносин, інколи в карному судочинстві, співіснуючи зі світською системою державного управління. В Україні на шариаті засновано передусім культову діяльність мусульман, тут у мусульманських родині елементи шариату досить часто вживаються у побуті. Серед українських мусульман уже є магістри шариатських наук. Засадничі теми шариату мусульмани в нашій країні вивчають у кримських медресе, а також в Ісламському університеті при ДУМУ.

Реформування основ шариату є неможливим за визначенням. Однак шариат не є цілком застиглою системою, він певною мірою є історичним явищем. Тому є можливість розвитку і збагачення його норм стосовно абсолютно нових, небачених досі життєвих ситуацій. З врахуванням цих принципів 19 вересня 1981 р. у Парижі Всесвітньою Ісламською Радою було прийнято Загальну Ісламську декларацію прав людини, в якій проголошено права людини згідно з ісламом. З 1985 р. у Саудівській Аравії діє Рада Ісламської академії правознавства (фікху), на сесіях якої ухвалюються рішення зі складних правових питань сучасності, поглиблюється мусульманська «теорія права». Постанови з питань віри і життя (фетви) для мусульман всієї Європи (зокрема й Східної) має право виносити шейх Юсуф аль-Карадаві, чинний голова Європейської ради по фетвах.

Наступною категорією, важливою для політологічного аналізу ісламу, є джихад. **Джихад** — складова вчення ісламу про необхідність цілеспрямованих зусиль перед Богом щодо захисту власної віри. Захист віри має відбуватися у двох площинах — вдосконалення душевного стану людини, яка вірує в Єдиного та Всемогутнього Бога, та її захист проти ворогів-невіруючих. Концепт джихаду є своєрідною відповіддю на зіткнення ісламу зі суспільним станом джахілії — нецтва, необізнаності з ісламом та поширенням джахіліїв — людей, що не мали або втратили точні знання про іслам.

Вчення про джихад склалося на основі сур Корану мединського періоду та Сунни пророка Мухаммада. Згідно з достовірним хадісом, виголошеним після переможної битви під Бадрою, Мухаммад

наголосив: «Ми повернулися з Малого джихаду — до Великого джихаду». Слово «джихад» згадується у Корані 4 рази в іменниковій формі і 22 рази у дієслівній.

Немає єдиної типології видів джихаду. Однак об'єктивно шариат і тафсір розрізняють декілька видів джихаду: 1) джихад проти зла людської душі (джихаду нафс), який провадиться у чотирьох напрямках: пізнання істини та вірного шляху її осягнення; ревність у здійсненні благих справ і в поклонінні Аллахові; волання до Бога; долання труднощів і перешкод у здійсненні означених вище дій; 2) джихад проти диявола, який є зятятим ворогом людини (джихаду шайтан); 3) джихад проти ворогів, що є невірними (джихадуль куффар) — опір ним ведеться не тому, що вони є невірними, а тому, що вони насправді зовнішні вороги віри.

Частина мазхабів розглядають джихад як боротьбу за віру, що провадиться у наступних формах: «джихад серця» (боротьба з власними поганими нахилами); «джихад язика (слова)» (схвалення правильного, дозволеного — халяль і неправильного, недозволеного — харам); «джихад руки» (уживання заходів покарання стосовно злочинців і порушників засадничих норм моралі); «джихад меча» (збройна боротьба проти ворогів з-поміж невірних, а полеглого у цій борні чекає вічне блаженство в раю).

Усі мазхаби сходяться в головних положеннях. 1) Всі види джихаду врешті-решт спрямовані проти тих суспільних сил, вчень та осіб, які обожнюють будь-кого, крім Єдиного Бога; причому йдеться не про насильницьке поширення релігії ісламу, а про створення умов для захисту віри. 2) Джихад зазвичай поділяють на Великий джихад (джихаде акбер) та Малий джихад (джихаде асгер). Великий джихад включає до свого складу «джихад серця», «джихад язика (слова)», «джихад руки». Сутність Великого джихаду складають ревність у вірі, проповідування слова Аллаха, боротьба з власними пристрастями і вадами. Малий джихад — військові дії на захист віри (за допомогою зброї, меча). Коли слово джихад вживається без уточнюючих пояснень, то на увазі мається саме Малий джихад — «джихад меча». Улеми розглядають його як тимчасовий стан, коли після усунення загрози для віри мусульмани повертаються до дій з самовдосконалення себе і своєї віри.

На відміну від цих теологічних міркувань, є світські інтерпретації поняття джихаду, спрямовані на критику ісламу. Саме вони за допомогою методу редукції зводять джихад тільки до збройної боротьби з ворогом. Унаслідок такої процедури джихад штучно

перетворюється на метод боротьби проти людей інших віросповідань — передусім християн, іудеїв, язичників.

У сучасному світі існують радикалізовані методи інтерпретації джихаду. До них належать радикали та ультрарадикали (схильні до тероризму) з-поміж ісламських фундаменталістів, близькосхідне крило партії Хізб ат-Тахрір, окремі течії шіїзму (всередині Ірану та інколи поза його межами) й європеїзованого явища «інтегрізму» у Франції тощо. Саме вони надають геополітичного виміру ідеям джихаду, всіляко політизують його.

Масового поширення за допомогою мас-медіа нині в Україні та Росії набули штучні моделі «джихаду як засобу боротьби проти невірних», спостерігається виникнення «джихадистів» на теренах країн, де він не був досі масово поширений. Цілеспрямовані критики ісламу перекручено інтерпретують джихад виключно як «священну війну мусульман проти всіх невірних». Терористи, які виправдовують свої дії ідеями джихаду, існують. Проте зв'язок терористичних дій з засадами ісламу вони встановлюють цілком довільний, перекручуючи їхній зміст. Насамперед це стосується деформацій понять «шахада» і «шахід».

Висновки. 1) Систематизація й уточнення змісту наведених вище понять і категорій дозволяє у наступному провести системні дослідження явища політичного ісламу, зокрема обставин його появи в сучасній Україні (на території АРК). 2) Оскільки вищенаведені терміни набувають особливих конотацій під час їх використання у журналістському середовищі досить часто з певною політтехнологічною метою, адекватне їх розуміння зробить неможливим або утрудненим підігрівання серед споживачів інформації настроїв ісламофобії, національної і расової нетерпимості.

¹ Євтух Б.В. Етнічність: глосарій. — К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. — С. 3.

² Абу Алруб Емад Мустафа. Джихад як складова концептів війни і миру в ісламі. Дис. ... канд. філос. наук. — К.: 2009.

³ Семчинський К. Війна і мир у християнстві та ісламі. — К.: Міленіум, 2007. — 164 с.

⁴ Кушніренко В.О. Реформування шариату як основа модернізації ісламської держави в контексті теорії конституціоналізму. Дис. ... канд. політ. наук. — К., 2004.

⁵ Лубський В.І., Борис В.Д. Мусульманське право. Навч. посібник для юридичних факультетів. — К., 1997. — 228 с.

⁶ Іслам і Україна / Відповідальний редактор М.І. Кирюшко. — К.: Ансар Фаундейшн, 2005. — 256 с.

⁷ Приходько Т.Б. Розвиток мусульманської традиції коментування Корану (X–XV століття): на прикладі пояснення есхатологічних сюжетів. Дис. ... канд. іст. наук. — К., 1996.

⁸ Рибалкін В. Ідеологічні та лексико-граматичні рифи у перекладах Святого Письма мусульман // Східний світ. — 1998. — № 1–2. — С. 122–134; Рибалкін В. Вступ // Коран. Дослідження, переклад (фрагмент) і коментарі Валерія Рибалкіна. — К.: Стилос, 2002. — С. 3–95.

⁹ Богомолів О., Данилов С., Семиволос І. Ісламська ідентичність в Україні. — К.: Наукова думка, 2007.

¹⁰ Кирюшко М. Партія «Хізб ат-Тахрір»: поява в Україні // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України. — Вип. 40. — К.: 2008.

¹¹ Массэ А. Ислам: очерки истории. — М., 1982. — 375 с.

¹² Грюнебаум Г.Э., фон. Классический ислам. — М., 1985. — 320 с.